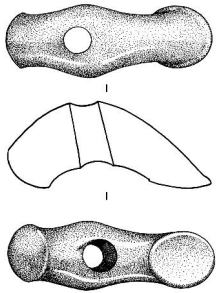

Черних Є.О.

ПРО ОДНУ ФОРМУ СПЕЦИФІЧНИХ КАМ'ЯНИХ НАВЕРШІВ ДОБИ ЕНЕОЛІТУ

В статті здійснюється аналіз форми кам'яного навершя з с. Красне Артемівського р-ну Луганської обл., яка зближається з тричленними булавами з Маріупольського могильника, міст П'ятигорська, Волгограда та Острогожська. Простежується типологія розвитку подібних виробів.

На початку 60-х років викладач Донецького держуніверситету Д.С. Цвейбель передала до археологічного музею вузу кам'яний полірований молоток рідкісної форми, знайдений місцевими жителями біля с. Красне Артемівського р-ну Донецької обл. (рис. 2). Вперше цей виріб був опублікований І.О. Післарієм та О.П. Філатовим при описі матеріалів катакомбної культури Донбасу [Післарій, Філатов, 1972, с. 70]. Віднесення навершя до інвентаря катакомбної атрибуції пізніше було підтримане Л.С. Клейном [Клейн, 1984, с. 33] та С.М. Санжаровим [Санжаров, 1992, с. 174]. Іншу позицію займає Д.Я. Телегін. Як аналогії для навершя з с. Красне він вказав кілька молотків з рогу, виявлених в комплексах новоданилівського типу. Зокрема, це стосується рогового молотка "зооморфного" виду з м. Ворошиловграда (рис. 3, 1) [Телегін, 1985, с. 316]. Подібні рогові мотики трохи вигнутої форми з лезвіною частиною завдовжки обушкової походять з Донецької області і датуються добою енеоліту (рис. 3, 2,3) [Археологический альманах № 1, 1993, с. 91, рис. 9, 1,4]. Існуюча розбіжність у визначенні культурної приналежності кам'яного виробу з с. Красне, а також дуже поверхова перша публікація знахідки, викликає необхідність більш докладно зупинитися на його аналізі.

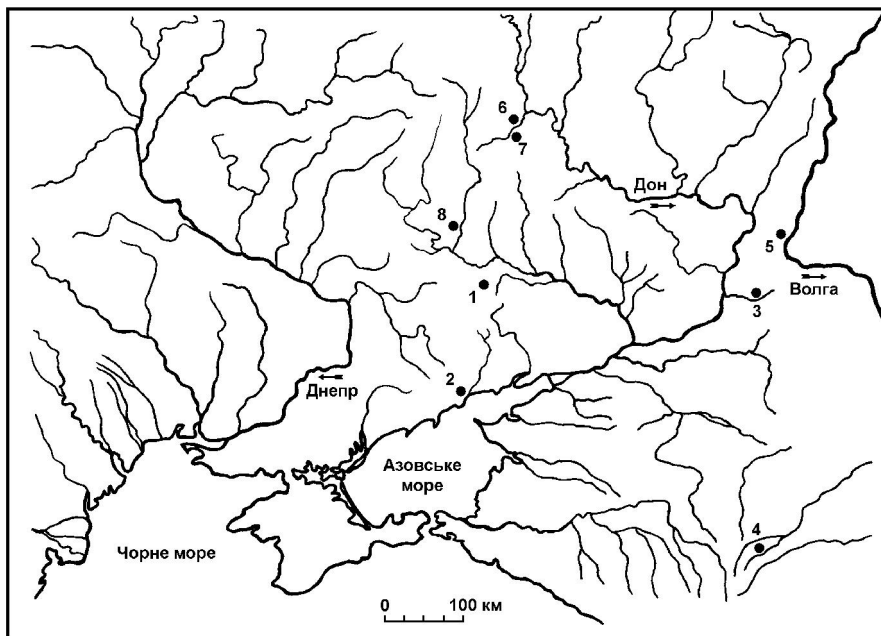

Рис. 1. Карта розповсюдження кам'яних навершів півдня Східної Європи: 1 – с. Красне, 2 – Маріуполь, 3 – с. Аксай, 4 – П'ятигорськ, 5 – Волгоград, 6 – Острогожськ, 7 – ст. Копанище-1, 8 – с. Сенькове

Молоток виготовлений з ніфіліну й прекрасно відполірований. Він має вигнуту форму зі звисаючим обушком і розташованим в горизонтальній площині, злегка розширеним до основи лезом, що дало підставу назвати останнє "копитоподібним ударним кінцем" [Клейн, 1984, с. 33]. Максимальні розміри виробу: довжина – 130 мм, ширина – 47 мм, висота – 42 мм. Проушний отвір на цьому екземплярі просверлений знизу вгору, ймовірно, кістяним свердлом, поступове сточування якого привело до звужування отвору на конус. Верхній діаметр отвору – 17 мм, нижній – 22 мм. За технікою виготовлення молоток з с. Красне зближується з кращими зразками сокир-молотків, які походять з території Донбасу з поховань епохи бронзи, лише технікою виготовлення, але серед останніх чітких аналогій він не має.

У родовому суспільстві півдня Східної Європи приналежність окремих представників роду до знатного стану часто підкреслювалось окремими категоріями кам'яних виробів – скіпетрів, парадних сокир-молотків і булав, що знайшло відображення в образотворчому мистецтві та поховальному обряді [Макаренко, 1933, с. 32-33; Крупнов, 1957, с. 40; Даниленко, Шмаглій, 1972, с. 3-20; Крылова, 1978, с. 37, рис. 2]. Типологія подібних виробів значно варіюється. Особливо примітна форма молотка з с. Красне. У цьому зв'язку великий інтерес становлять малочисленні екземпляри на вершій з твердих кам'яних порід, які походять з випадкових знахідок біля міст П'ятигорська (рис. 4, 6) [Марковин, 1960, с. 38; Васильев, Синюк, 1985, табл. 22, 6], Волгограда (рис. 4, 3) [Шилов, 1977, с. 89], Острогоська (рис. 4, 4,5) та зі стації Копанище-1 [Васильев, Синюк, 1985, табл. 22, 2,3,5] і близькі до одного з типів булав з неолітичного поховання Маріупольського могильника (рис. 4, 1) [Макаренко, 1933, с. 31, рис. 41]. Ще одне навершя походить з с. Сенькове Харківської області (правобережжя р. Оскол) (рис. 1). Автором публікації воно віднесено до окремого типу знярядь катакомбної культури (рис. 4, 2) [Берестнев, 2001, с. 27].

Особливості форми останніх дозволяють побудувати ряд типологічного розвитку від маріупольської булави до специфічного типу молотка з с. Красне, який зараз зберігається в археологічному музеї Донецького національного університету [Археологический альманах № 1, 1993, с. 38, рис. 48, 4].

На відміну від хрестовидних та кулястих (грушовидних) булав, дані знаряддя складаються неначе з трьох зрощених тіл [Макаренко, 1933, с. 31], у зв'язку з чим у науковій літературі за ними утвердився термін "тричленні булави" [Телегін, 1973, с. 71]. Дуже подібні одна до одної булави з Маріуполя і П'ятигорська. Від протилежних закінчень їх головної центральної овальної частини з проушним отвором до низу відходять два симетрично розташованих виступи. Причому, один з виступів близький до овалу, другий – до сфери. На булаві з Волгограду останній ущільнений знизу й набуває характер горизонтального леза. Це навершя вже можна розглядати як дальший розвиток типу, представленого двома першими екземплярами. Всі три знаряддя відполіровані, проушні отвори просверлені знизу вгору, звужуються на конус.

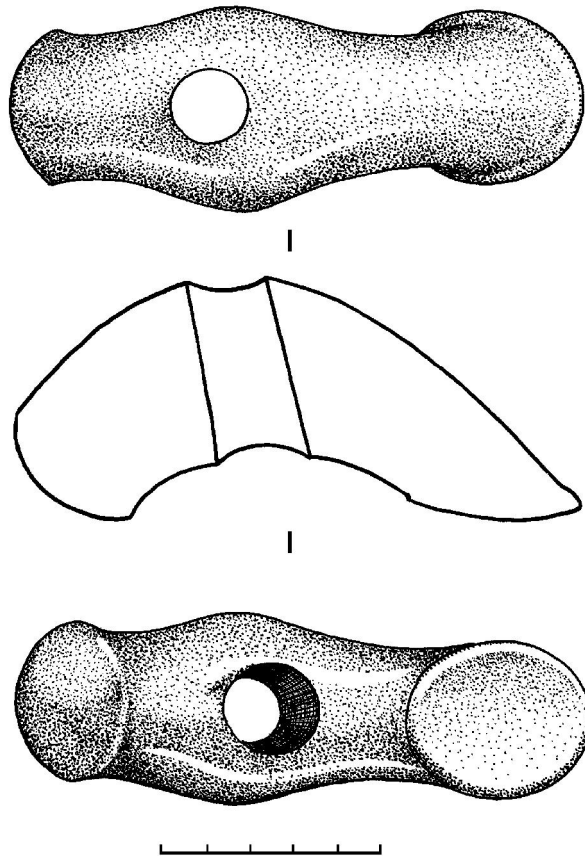

Рис. 2. Кам'яне навершя з с. Красне Донецької обл

На території півдня Східної Європи найдавніші булави в комплексах представлені в Маріупольському могильнику. Однак, пошук первісного розповсюдження булав утруднений з-за виявлення їх на значній території й у різних пунктах. Трохи інакше стоїть справа з ранніми тричленними булавами. В.І. Марковін притягнув їх для датування ранніх пам'яток північнокавказької культури [Марковин, 1960, с. 39], а В.П. Шілов – для датування полтавкінських пам'яток [Шілов, 1977, с. 93]. Ряд дослідників розглядали тричленні навершя з Маріуполя й П'ятигорська разом з булавами хрестовидної форми, вважаючи їх "найбільш архаїчними проявленнями майкопської культури" [Даниленко, Шмаглій, 1972, с. 12]. За формою до даної категорії знярядь слід відносити й зооморфне навершя з с. Аксай в Поволжі (рис. 3, 4) [Цуцкин, 1981, с. 67-68].

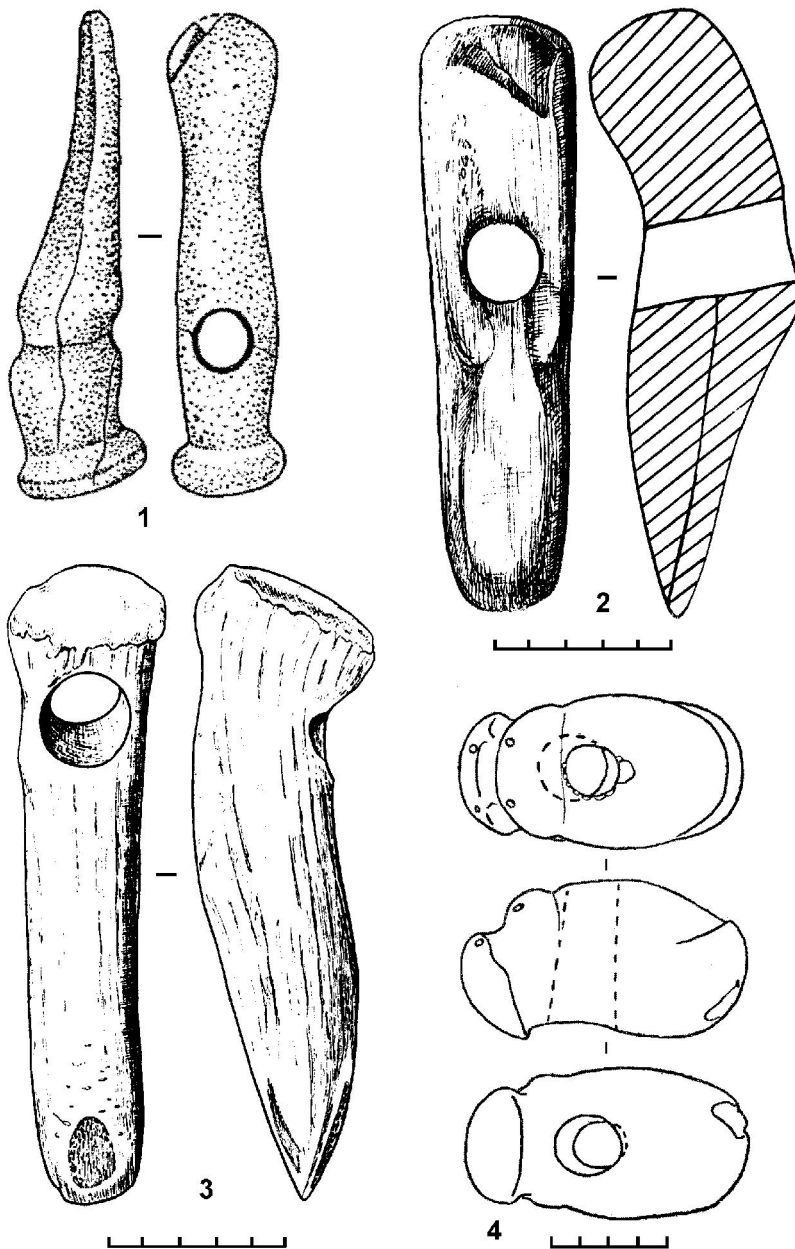

Рис. 3. Рогові (1-3) та кам'яне зооморфне навершя півдня Східної Європи: 1 – Ворошиловград (кург. 1, пох. 2), 2 – с. Стародубівка (Донецька обл.), 3 – місце знахідки невідомо (Донецька обл.), 4 – Аксай

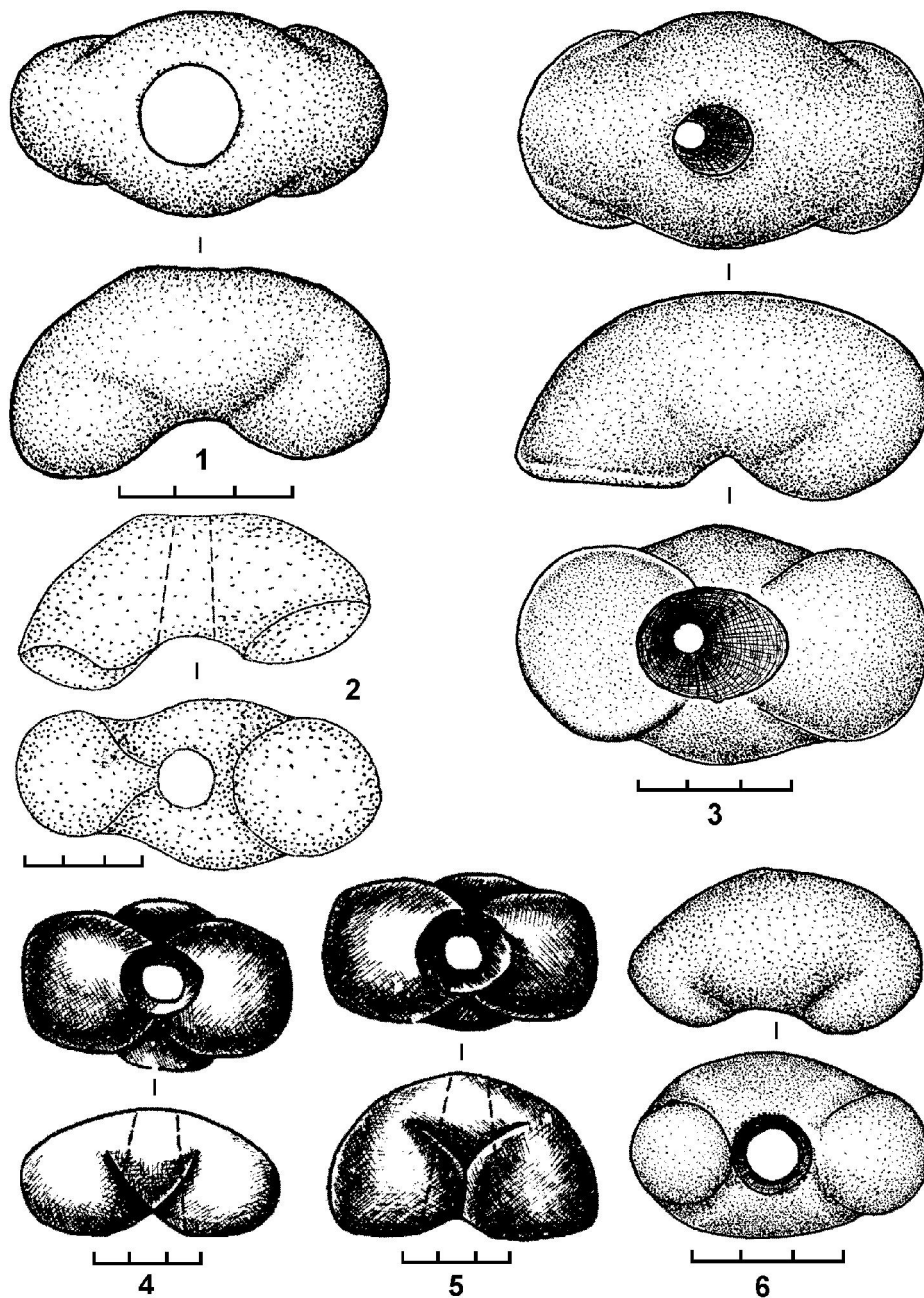

Рис. 4. Кам'яні наверхія півдня Східної Європи:
1 – Маріуполь (пох. 24), 2 – Волгоград, 3 – П'ятигорськ, 4,5 – Острогозьск

Специфічність тричленних булав, а також окремі давньосхідні аналогії, дозволяють шукати їх походження в країнах раннях цивілізацій Сходу, звідки через Кавказ вони згодом розповсюдилися в степову зону півдня Східної Європи [Телегін, 1968, с. 151; Даниленко, 1964, с. 38]. Подальша еволюція форми тричленних булав наочно простежується в молотку з с. Красне, який можна датувати епохою енеоліту. Архаїчність наверхія підтверджується тим, що він має дублюючі вироби з рогу. Така риса притаманна добі енеоліту і практично відсутня в епоху середньої бронзи. Специфічність форми тричленних булав дозволяє уявити розвиток даних виробів в середовищі степового населення південних районів Східної Європи.

Список використаних джерел

1. Археологический альманах. - № 1. - Каталог случайных находок из археологических собраний Донецкой области. - Донецк, 1993. - 236 с.
2. Берестнев С.И. Восточноукраинская лесостепь в эпоху средней и поздней бронзы (II тыс. до н.э.). - Х.: ПФ Амет, 2001. - 264 с.
3. Васильев И.Б., Синюк А.Т. Энеолит восточно-европейской лесостепи. - Куйбышев, 1985. - 117 с.
4. Даниленко В.М., Шмаглій М.М. Про один поворотний момент в історії енеолітичного населення Південної Європи // Археологія. - № 6. - 1972.
5. Даниленко В.Н. Энеолит Украины (этноисторическое исследование). - К.: Наукова думка, 1964. - 170 с.
6. Клейн Л.С. Индия и Скифия: общие истоки идеологии // Скифо-сибирский мир (искусство и идеология). - Кемерово, 1984. - С. 31-34.
7. Крупнов Е.И. Древняя история и культура Кабарды. - М., 1957. - 97 с.
8. Крылова Л.П. Керносковский идол (стела) // Энеолит и бронзовый век Украины. - К.: Наукова Думка, 1978. - С. 36-46.
9. Макаренко М. Маріупільський могильник. - Київ, 1933. - 151 с.
10. Марковин В.И. Культура племен Северного Кавказа в эпоху бронзы (II тыс. до н.э.). - МИА. - № 63. - 1960.
11. Мерперт Н.Я. Древнейшие скотоводы Волжско-Уральского междуречья. - М., 1974. - 172 с.
12. Писларий И.А., Филатов А.П. Тайны степных курганов. - Донецк, 1972.
13. Санжаров С.Н. Каменные сверленные топоры-молотки Донбасса // РА. - № 3 - 1992. - С. 160-177.
14. Телегін Д.Я. Памятники новоданиловского типа // Археология Украинской ССР. - Том 1. - К., 1985.
15. Телегін Д.Я. Дніпро-донецька культура. - К., 1968.
16. Телегін Д.Я. Середньостогівська культура епохи міді. - К., 1973. - 168 с.
17. Цуцкин Е.В. Каменное зооморфное навершие, найденное у с. Аксай Волгоградской области // Археологические памятники Калмыкии эпохи бронзы и средневековья. - Элиста, 1981. - С. 67-69.
18. Шилов В.П. Очерки по истории древних племен Нижнего Поволжья и Кавказа с Трансильванией в начале II тысячелетия до н.э. // Проблемы археологии Евразии и Северной Америки. - М., 1977. - 207 с.

Черных Е.А.

ОБ ОДНОЙ ФОРМЕ СПЕЦИФИЧЕСКИХ КАМЕННЫХ НАВЕРШИЙ ЭПОХИ ЭНЕОЛИТА

В заметке анализируется редкая форма каменного навершия из с. Красное Донецкой области. Специфической формой данное орудие сближается с трехчленными булавами из неолитического погребения Мариупольского могильника, случайных находок у г. Пятигорска и г. Волгограда. Анализ формы трехчленных булав позволяет проследить типологию их развития: Мариуполь-Пятигорск-Волгоград. Результатом эволюции формы архаических булав является и навершие из с. Красное, которое по технике изготовления возможно датировать эпохой энеолита.

Chernykh E.A.

ABOUT ONE OF SPECIES OF ENEOLITHIC STONE HEADERS

Very interesting form of polished hammer-header from vill. Krasnaja Donetsk region has passed into Donetsk University Archaeological Museum. Author makes analysis of forms of this stone header in connection of similar ones. It allows him to ensure the development of types. Was made the evolution of forms. The find was dated of Eneolithic period.